

HÁZASSÁG ÉS NYILVÁNOSSÁG A 17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON – A TÁRSADALMI TÉR VIZSGÁLATA

A 17. századi arisztokrata házasságok hosszú idő óta a történeti kutatások keresztműzében állnak.¹ A kora újkorral foglalkozó magyar történetírásnak különösen kedvelt területéről van szó, amely már a 19. század historizáló és pozitivisták történetíróit egyaránt foglalkoztatta.² Az érdeklődés azóta sem hagyott alább, a hétköznapi élet kutatásának, a mentalitástörténetnek, illetve a művelődéstörténeti kutatásoknak jelenleg is kiemelten fontos területe a házasságok létrejöttének, működésének, társadalmi konvencióinak a bemutatása. Az életrajzi monográfiák szinte minden esetben kötelezően tartalmazznak olyan fejezeteket, amelyek az önálló családalapítással, a házassággal, annak társadalmi és reprezentációs vonatkozásaival, illetve a házastárs személyének bemutatásával foglalkoznak.³

A házasságokkal, ezen belül az arisztokrata házasságok szimbolikus térhasználatával Péter Katalin foglalkozott a közelmúltban.⁴ Felvetése, a „házassági piac” működése a kora újkori Magyarországon, számos további kérdés megfogalmazására inspirálja a téma kutatóit. Napjaink modern térelméletei számára elfogadott megállapítás, hogy a társadalom térhasználatát egyaránt kiterjed a valós, konkrét, így az épített vagy (át)alakított terekre, valamint a társadalom mentalitását tükröző virtuális

¹ A házasság társadalomtörténetének mind a hazai, mind a nemzetközi történetírásban könyvtárnyi szakirodalma van, amelyet még tallózva is lehetetlen áttekinteni. A következő szakirodalmi válogatás kizárólag arra a néhány munkára korlátozódik, amelyek átfogó szemléletmódjuk, illetve módszertani javaslataik révén inspirálták ennek a tanulmánynak a megszületését. *Lawrence Stone: The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800.* 1977.; *Lawrence Stone – Jeanne C. Fawtier Stone: An Open Elite? England 1540–1880.* Oxford 1984.; *Beatrix Bastl: Tugend, Liebe, Ehre.* Wien 2000.; *Christopher Brook: Medieval Idea of Marriage.* Oxford 1998.; *Péter Katalin: Házasság a régi Magyarországon.* Bp. 2008.

² Forráskiadások és történeti életrajzok sokasága foglalkozott a kora újkori arisztokrácia házasságaival, család életével, gyakran összemossa a magánélet és a nyilvánosság terét, nem téve különbséget a magánélet és a közéleti tevékenység vagy konkrét és virtuális térhasználat között. Erre lásd *Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. századi Magyarországon.* Bp. 1986.; *Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György családi levelezése.* Pest 1875.; *Uő: I. Rákóczy György 1593–1648.* (Magyar történeti életrajzok) Bp. 1893.; *Uő: II. Rákóczy György 1621–1660.* (Magyar történeti életrajzok) Bp. 1891.; *Deák Farkas: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése.* Bp. 1875.; *Acsády Ignác: Széchy Mária 1610–1679.* (Magyar történelmi életrajzok) Bp. 1885.; Nadasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerk. Károlyi Árpád – Szalay József. Bp. 1882.; „Szerelmes Orsikám ...” A Nadasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. Vál., jegyz. Vida Tivadar. (Magyar Levelestár) Bp. 1988.

³ Néhány jellemző példaként lásd *Fejes Judit: Az Esterházyak házassági politikája 1645 után.* In: Gyermek a kora újkori Magyarországon. Szerk. Péter Katalin. Bp. 1996.; *Lengyel Tünde – Várkonyi Gábor: Báthory Erzsébet. Egy asszony élete.* Bp. 2010.; *Diana Duchoňová: Palatin Mikuláš Esterházy.* Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť. Bratislava 2017. 76–85., 402–434.

⁴ *Péter K.: Házasság i. m.*

terekre is.⁵ Ebben az értelmezésben a tér nem más, mint társadalmi konstrukció, amelyben a társadalom által kialakított értékek, társadalmi jelenségek és azok különféle értelmezései jelennek meg. A kora újkori magyar társadalom konkrét és szimbolikus térhasználatra tökéletesen illeszkedik ehhez az elmélethez.

Az arisztokrata családok számára számos olyan konkrét tér létezett – az udvar, a rezidencia, a váruradalom, a városi házak, a fürdők, a végvárak és így tovább –, amely az adott család társadalmi beilleszkedését szolgálta. Ezek a konkrét terek mind rendelkeztek virtuális kiterjesztéssel is. Az udvar, ebben az esetben a királyi udvart értem ezen, a politikai és társadalmi elit reprezentációs tere volt, a kulturális önazonosságtudat legfontosabb bázisa és formálója. A családi rezidencia az identitás bölcsője, a váruradalom a hatalom és gazdasági erő szimbolikus tere, a végvár pedig a 17. századi arisztokrácia identitásában kiemelkedő helyen álló „vitézség” kifejezésének virtuális tere is volt. Ebben a társadalmi térhasználatban jól meghatározhatók azok, amelyek a magánélet (rezidencia), illetve a közélet (királyi udvar, városi terek) színterei voltak. A társadalmi térhasználat szempontjából a további kérdés az, hogy ezek a terek mennyire voltak nyitottak, valamint mennyire biztosították az adott társadalmi csoport működését, továbbélését, hosszú távú fennmaradását? Vajon a társadalmi térhasználatnak van-e szerepe, és ha igen, akkor az miként nyilvánul meg az adott társadalmi csoport – jelen esetben az arisztokrácia – hosszú távú fennmaradásában, változásában vagy éppen erodálásában és eltűnésében?

Az arisztokrata házasságok vizsgálata ezekben a kérdésekben is tovább bővítheti ismereteinket. A házasságok speciális helyet foglalnak el a társadalmi térhasználatban. Természetesen egyszerre vannak jelen a konkrét és a virtuális társadalmi térben, ráadásul a szimbolikus térhasználat során egymást metsző térszerkezeteket is felfedezhetünk. Nem könnyű meghatározni, hogy az arisztokrácia számára hol húzódhatott a határvonal a magánélet és a nyilvános közélet között, de legjobban talán éppen a házasságokkal kapcsolatosan lehet illusztrálni.

A házasságot ugyan folyamatosan a magánélet szférájában helyezték, helyezik el – mind a múltban, mind a jelenben így akarunk gondolni rá –, ennek ellenére önkéntelenül is hangsúlyozzuk közéleti, a nyilvánosság számára szánt üzeneteit.

A korszak két „szerelmi” házassága

A 17. századi magyar arisztokrata házasságok szinte kivétel nélkül elhelyezhetők a magánélet és a nyilvánosság virtuális metszéspontjában. A vizsgálandó korszak két nevezetes frigyének a bemutatásával ezt tökéletesen lehet illusztrálni. Báthory Zsófia

⁵ *Henri Lefebvre*: *The Production of Space*. Oxford 1991.; *G. Fekete Éva – Siposné Nándori Eszter*: *A társadalom térszerkezete. (Társadalom a térben)* Miskolc 2013.

és II. Rákóczi György házassága a kortárs krónikákban is helyet kapott, ahogy Zrínyi Ilona és Thököly Imre házassága is. Ez a két hitvesi kapcsolat sok szempontból hasonlít egymásra. Mind a két esetben különös politikai figyelem irányult a házasulandó felekre és családokra. Közös a felekezeti megosztottság. Mind a két esetben kiemelkedően vagyonos családokról volt szó, ahol a családi birtokok jelentős hatalmi és társadalmi befolyást, pozíciót biztosítottak. Végül abban is hasonlítottak egymásra, hogy mind a kettőt a század szerelmeként emlegették a kortársak.

Természetesen több házasságot is be lehetne vonni a vizsgálatba, hiszen a nyilvánosság előtti megjelenés vagy éppen a szerelem hangsúlyozása nem volt szokatlan a házasságokat körülvevő korabeli közbeszédben. Megemlíthetnénk Széchy Mária és Wesselényi Ferenc kapcsolatát is, ahol a szerelem hatalmának nyilvános hirdetése szintén a politikai értelmezésekkel keveredve jelent meg.⁶

Báthory Zsófia és II. Rákóczi György házassága sok szempontból kiemelkedik a korszak történelméből. A katolikus Báthory Zsófia olyan családot képviselt, amelynek tagjai az 1620-as évektől a túlélésért, a család fennmaradásáért küzdöttek. Báthory Zsigmond, majd Báthory Gábor fejedelem bukott politikája után Erdélyben a család neve nem örvendett túl nagy népszerűségnek. I. Rákóczi György fejedelemmé választása, amely a somlyói ág utolsó leszármazottját jelölte ki fia házastársául, fölért egy rehabilitációval.⁷

A háttérben meghúzódó politikai szándékok mellett az is rendkívül figyelemre méltó, hogy kevés olyan házasságot ismerünk a korszakban, ahol a szerelem ilyen jelentős szerepet, sőt nyilvánosságot kapott volna.⁸ A fejedelem fia érzelmeiről még Kassai István volt fejedelmi kancellárt is tájékoztatta: „Ennek az mi fiunknak bolond s rend felett való szeretetét naponkint inkább vesszük eszünkbe mátkájához.”⁹ Kemény János tatár fogságban emlékezve így írt erről a házasságról: „Midőn az fejedelemmel elvettették az Báthory kisasszont, ki igen pápista vala, az apja és anyja azt akarják vala, hogy addig keménséget mutatna, az hazavitelét meg sem engednék, mégnem religiójának publice nem renuncialna, imez pedig az kisasszonhoz való szeretettől úgy meggyőzetett vala, hogy nem akar vala semmit

⁶ R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus. Bp. 1987.

⁷ Várkonyi Gábor: Dinasztikus politika Erdélyben 1640–1645. In: II. Rákóczi György esküvője. S. a. r. Várkonyi Gábor. (Régi Magyar Történelmi Források II.) Bp. 1990. 72–130.

⁸ Wesselényi Ferenc és Széchy Mária, valamint Zrínyi Ilona és Thököly Imre házasságában kap hasonló hangsúlyt a szerelem, sőt mind a két esetben felbukkan Gyöngyösi Istvánnál, aki 1664-ben keletkezett Márssal társolkodó murányi Venus-ában Wesselényiék házasságát, majd 1683-ban Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságát is megverselve azt a széles nyilvánosság elé tárta. Lásd *Gyöngyösi István: Márssal társolkodó Murányi Vénus*. S. a. r. Jankovics József – Nyerges Judit. (Régi Magyar Könyvtár. Források 8.) Bp. 1998.; *Üő: Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága – Palinódia* (Kesergő Nimfa). S. a. r., jegyz. Jankovics József – Nyerges Judit. (Régi Magyar Könyvtár. Források 11.) Bp. 2000.

⁹ I. Rákóczi György levele Kassai Istvánhoz (1642. dec. 26.). Közli *Szilágyi Sándor: Rajzok és tanulmányok I–II*. Bp. 1875. I. 307–308.

aziránt az religióra nézni.”¹⁰ Vajon Kemény János a valós szerelemre emlékezett, vagy pedig a fejedelmi család nyilvánosság számára szóló magyarázatára, hogy miért is kell elvennie református vallású fejedelemnek egy katolikus lányt?

Kézenfekvő magyarázatnak látszik, hogy a szerelem hangsúlyozása a felekezeti különbség okozta politikai bonyodalmak leplezésére szolgált. Ha a korszak néhány ismertebb házasságát – Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina, Rákóczi Erzsébet és Erdődy György, Bethlen Miklós és Kun Ilona, Wesselényi Ferenc és első felesége, Bosnyák Judit, majd második felesége, Széchy Mária vagy éppen Esterházy Pál és első felesége, Esterházy Orsolya, majd második felesége, Thököly Éva frigyét – megvizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy minden esetben érdekházasságok kötöttek, amelyek a jegyesség és végül a házasság hosszú éveit alatt – szerencsés esetben – egymást megbecsülő, igazi szereteten alapuló kapcsolattá formálódtak a feleség és a férj között. Nem volt ez másként az előző, 16. századi arisztokrata házasságok során sem. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya példaértékűnek tartott egybekelése mögött is komoly vagyoni érdekek húzódtak meg, ahogy Batthyány Ferenc is hasonlóan racionális megfontolások alapján vette feleségül Lobkovitz-Poppel Évát. Sem a kortárs, sem a későbbi értékelések során nem szokás Nádasdy Tamás vagy Batthyány Ferenc „módfelett való” szerelméről beszélni, pedig az ő esetükben még azt is tudjuk, hogy a jegyesség alatt milyen kedveskedésekkel udvaroltak mátkáiknak. Batthyány Ferenc például Balassi Bálint verseivel. A korszak házasságai családi megállapodások eredményeként jöttek létre. Szerelmi házasságok, ha egyáltalán kötöttek, inkább a botránykrónikák szintjén, a gyermeki ellenszégülés példáiaként forogtak közszájon.

Az is meggondolandó, hogy II. Rákóczi György szerelméről mindig külső, a fejedelmi családból származó, mégis kívülálló források tudósítanak. Nem ismerünk olyan írást, levelet, feljegyzést, amely Báthory Zsófiától vagy II. Rákóczi Györgytől származna, és az eljegyzés körülményeiről tájékoztatna. Egyáltalán nem ismerjük a házasságra készülő két fiatal érzelmeit vagy gondolatait sem. A fejedelem levele és Kemény János emlékezetből papírra vetett sorai között érdekes hasonlóságot fedezhetünk föl. Mind a két említésben a szerelem a felekezeti különbség okozta feszültség tompítását szolgálja: „bolond, s rend felett való” szerelemről ír az apa. „Szeretettől meggyőzetett”, emlékezik Kemény János. Mindemellett Kemény nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy II. Rákóczi Györggyel elvetették az „igen pápista” Báthory kisasszonyt.

A fejedelem, I. Rákóczi György a fiát érintő házassági stratégiáját kizárólag a dinasztiai építő fejedelmi család szempontjainak rendelte alá. Figyelembe vette a bel- és külpolitikai érdekeket, számolt a felekezeti viszonyokkal, illetve családja gazdasági érdekeivel, ami a birtokok növekedését jelentette elsősorban.

¹⁰ Kemény János önéletírása. A szöveget gondozta, jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1986. 282.

Mindebben rendkívül kifinomult módon használta fel a kor szimbólumrendszerét, és tudatosan alakította a fejedelmi esküvő nyilvánosság előtti megjelenését.

1640. május 7-én Rákóczi György és öccse, Zsigmond nyilvános vizsgával befejezték tanulmányaikat, majd szűk két hónap múlva, július 29-én Somlyón, a Báthoryak ősi birtokán megtartották György és Zsófia esküvőjét. Az eljegyzés pontos dátumát Szalárdi János krónikájából ismerjük: „és kézfogások is Somlyón die 29 Julii celebráltak vala Báthory Zsófiával”.¹¹ Szalárdi arról is tájékoztat, hogy az eljegyzés időpontjában Báthory Zsófia még túl fiatal volt a házasságra, és az esküvővel ezért kellett várni még csaknem három évet. Trauzner János királyi követ 1643-ban az esküvő után járt az erdélyi fejedelmi udvarban, jelentésében 15 évesnek mondta a fiatalasszonyt.¹² Ez összecseng Szalárdi állításával, vagyis Báthory Zsófia az eljegyzésének időpontjában 11–12 éves lehetett. II. Rákóczi György ekkor már elmúlt 19 éves. Rendkívül óvatosan kell fogalmaznunk, ha az eljegyzés előtti szerelem lehetőségét fontolgatjuk. Szilágyi Sándor nyomán alakult ki a történetírásban az a vélemény, hogy a váradi kapitányságot elfoglaló Rákóczi György gyakori látogatásai és mulatozásai során ismerte meg és szeretett bele Báthory Zsófiába. „Várad jó hely volt, s az új kapitány dolgot s mulatságot eleget talált ott. Útját állta a határszéli rabló kalandoroknak, kergette az orvosokat, s látogatásokat tett a szomszédoknál. E látogatások közül egynek komoly következményei lettek: Somlyón megismerkedett Báthory Zsófiával és megszerette.”¹³

Várad és Somlyó valóban nincs messze egymástól, de II. Rákóczi György eljegyzés előtti somlyói látogatásának a távolságnál is nagyobb akadálya volt: a szokás irratlan törvényei. Csáky István Forgách Évával tervezett házassága majdnem meghiúsult, mert a fiatalember egyedül, a szülők tudta nélkül látogatta meg jövendőbelijét. „Az úrfi minden hír nélkül ide beállított, s a leányasszonnyal akart egyezkedni – mintha én nem is lettem volna, pedig itt minden tőlem függ, itt egyedül nekem, özvegy Forgách Zsigmondnének van köze mindenhez, bizony oly nehézségemre volt, hogyha nem nézném a bátyját, Wesselényi uramat¹⁴ s kegyelmedet, az édesanyját¹⁵ meg se engedném, hogy a leány szóba álljon vele, én ezután se akarok tudni az úrfiról semmit.”¹⁶

Apor Péter azt írja, hogy a leánykérést a szülők egyezkedése előzi meg, ezután mehet a legény leányt nézni, és ha tetszett neki a leány, akkor következett a

¹¹ Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája*. S. a. r. Szakály Ferenc. Bp. 1980. 196–197.

¹² Trauzner János jelentése (1643. július 16.). Erdélyi országgyűlési emlékek X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1884. 393.

¹³ *Szilágyi S.*: II. Rákóczi György i. m.16. Ezt a véleményt képviseli Lőcsey Mária is, azzal a módosítással, hogy szerinte II. Rákóczi György 1640 előtt már járt Somlyón, hogy a házasságot előkészítse. Lásd *Lőcsey Mária*: *Báthory Zsófia*. 1628–1680. Bp. 1914. 10.

¹⁴ Wesselényi István (1583–1627).

¹⁵ Wesselényi Anna (1584–1648).

¹⁶ Forgách Zsigmondné levelét lásd *Deák F.*: Wesselényi Anna i. m. 20–21.

leánykérés.¹⁷ Ennek alapján Báthory Zsófia és II. Rákóczi György esetében nem beszélhetünk az eljegyzést megelőző szerelemről, hiszen a korszak erkölcsi értékrendje szerint még csak nem is találkozhattak egymással.

A rendelkezésünkre álló források alapján annyit állapíthatunk meg, hogy ez a házasság a fejedelmi család előrelátó tervei szerint jött létre. A leánynézésre és az eljegyzés előkészítésére Prépostvári Zsigmondot kérték föl. Azt, hogy I. Rákóczi György már korábban is készült erre a házasságra, más is bizonyítja. 1637 körül feltehetőleg a fejedelem megrendelésére elkészült a „Báthory család elnyert és más szerzeményeinek levezetése” címmel ellátott feljegyzés. A terjedelmes dokumentum 1406-tól egészen 1637-ig veszi sorra a hajdani és a még meglévő Báthory birtokokat, uradalmakat és részbirtokokat, külön feltüntetve, hogy a megnevezett birtokok melyik vármegyében találhatóak. Ebből arra következtethetünk, hogy a fejedelmi család már az 1630-as évek második felében eldöntötte, hogy elsőszülött fiuk számára az utolsó Báthory lányok egyikét szerzi meg feleségül.¹⁸

II. Rákóczi György esküvője nemcsak az erdélyi társadalom, hanem a közép-európai, valamint az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatban álló európai politikai nyilvánosság számára is elérhető dinasztikus térben zajlott. Ehhez hasonló Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága is.

„Nagy lelkeken is erőt vesz a szerelem hatalma” – írta II. Rákóczi Ferenc *Vallomásaiban*.¹⁹ Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága egyértelműen politikai házasság volt. Nem ismerjük, hogy kiből, mikor és hol fogant meg ennek a házasságnak az ötlete. Thököly Imrének erdélyi menyasszonya volt, Teleki Anna, akivel már gyűrűt is váltottak. Thököly házassági terveit jelentősen befolyásolhatta politikai helyzete. Amikor 1670-ben menekülnie kellett Árva várából, és hetek alatt elveszítette magyarországi birtokait, kizárólag erdélyi vagyonára támaszkodhatott. Az erdélyi társadalomba való beilleszkedés mindennél fontosabb volt. Az alig tizennégy éves fiatalember számára Teleki Mihály leányának, Annának a keze az erdélyi családi kapcsolatok szorosabbra fűzését jelentette. Teleki Mihály támogatása nélkül 1670-ben Thököly reménytelen helyzetben lett volna.²⁰

¹⁷ *Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae, azaz Erdélynek változása, 1736.* Szerk. Tóth Gyula. Bp. 1987. 78–79.

¹⁸ Báthory Zsófia testvére Hedvig, aki korábban Luptovszki Szaniszló felesége volt, majd megözvegyülve apáca lett.

¹⁹ Idézi R. *Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya”.* Bp. 2008. 126.

²⁰ Thököly Imre levele Teleki Mihálynak (1670. dec. 13.): „Mostani gyámoltalan állapotom miben legyen, akarám Kegyelmednek, édes Urambátyám, értésére adnom. Az idegen nemzet miatt idvözült szerelmes édes atyám Árva várában erős obsidio alatt lévén, ez jelen való december havának harmadik napján ez világból boldogul kimulék. Látván azért én is minden állapotomnak veszedelmes voltát, nem gondolván sem kevés világi javaimnak veszedelmével, sem szerelmes atyámfiatúl való távozásommal, semmi nélkül, csak életemet és lelkemet tarthassam meg, harmad magammal szaladtam ide az mi kegyelmes urunk ó nagysága szárnyai alá. Bizván azért az ő nagysága fejedelmi kegyelmességében s várván az ő nagysága

Thököly politikai karrierje azonban viharos gyorsasággal bontakozott ki, az Erdélyi Fejedelemség az ő számára csak ideig-óráig volt megfelelő háttér. Magyarországi ambíciói sokkal nagyobb távlatokkal kecsegtették, ahogy vagyonának legnagyobb része is Észak-Magyarországhoz kötötte.²¹ Feltehetőleg mindennek nagy szerepe volt abban, hogy a Teleki Annával kötendő házasság már nem felelt meg neki, sőt inkább korlátok közé szorította volna az Erdélyt kormányzó kancellárral való rokonság. Thököly és Teleki kapcsolata a kezdeti atyai viszony után megromlott, amiben a korábbi házassági megállapodás felmondásának is minden bizonnyal szerepe volt.²²

Thököly számára a Zrínyi Ilonával való megállapodás sok szempontból is előnyös volt. Nemcsak a Zrínyi család rokonsága, de a Rákóczi-család politikai örökségének is a közelébe kerülhetett. A történeti kutatás bizonyosnak tartja, hogy Thököly első célpontja Rákóczi Julianna lehetett.²³ Ez ellen a terv ellen kelt ki magából Báthory Zsófia, hiszen ezzel Thököly közvetlenül a Rákóczi-vagyon közelébe jutott volna, a politikai és felekezeti orientáció okozta konfliktusokról nem is beszélve. A tervet feltehetőleg Báthory Zsófia ellenállása, amely még halála után is kötelezte menyét, illetve Rákóczi Julianna életkora hiúsította meg, aki ekkor még nyolc éves volt. Azonban Thököly politikai ambícióit is ki kellett elégíteni. Zrínyi Ilona minden szempontból megfelelt Thököly elvárásainak, politikai kapcsolatrendszer, tekintélyes családi hagyomány és vagyon kapcsolódott még mindig a Zrínyi névhez. Nem tudjuk pontosan, mikor találkoztak először személyesen. 1679-ben már leveleztek Ilona

kegyelmes parancsolatjától is, innét besietek magam is az ő nagysága udvarlására. Kegyelmedet kérem, mint kedves uramat, bátyámat, ha miben kívántatik, mint ilyen gyámoltalan állapotomban is, ne neheztelje hozzám jóakaróját mutatni, és engem igaz jóakaró szolgálójának ismervén, parancsoljon, az miben tudok szolgálok kegyelmednek.” Teleki Mihály levelezése I–VIII. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1910. V. 410. Thököly és Teleki Mihály kapcsolatához lásd még Gróf Thököly Imre gyermek- és ifjúkori levelei Teleki Mihályhoz. Közli Gergely Sámuel. Erdélyi Múzeum Új folyam 9. 31. (1914) 5. sz. 259–278.

²¹ Thököly politikai célkitűzéseinek elemzése meghaladja ennek a tanulmánynak a kereteit, de mindenképpen utalnunk kell itt rá, hiszen a Zrínyi Ilonával kötött házassága enélkül nem lenne értelmezhető.

²² Thököly és Teleki Anna tervezett házasságának elemzését lásd *Angyal Dávid*: Késmárki Thököly Imre, 1657–1705. I–II. (Magyar Történeti Életrajzok) Bp. 1888. I. 203. Cserei Mihály történeti munkájában a következőképpen írt Thököly házassági terveiről: „(Thököly) nagy jószággal bíró ember volna és naponkint nevelkednék Erdélyben becsületi, a fejedelem lánya felől lévén már akkor szó, hogy Thökölynek adnák feleségül, de az nemsokára meghala, s Kolosvárott temették el. Teleki [...] elsőben azon practicalódik, hogy a leányát, kit Apafi Miklósnak, azután Kemény Jánosnak adott vala feleségül, Thököly Imre venné el.” *Cserei Mihály*: Erdély története (1661–1711). S. a. r. Bánkúti Imre. Bp. 1983. 156. Meg kell jegyeznünk, hogy Cserei szubjektív, sok esetben a valóságot fiktív elemekkel keverő visszaemlékezéseit kritikával kell kezelni.

²³ 1680. február 7-én Báthory Zsófia a következő levélben inti menyét, hogy legyen óvatos Thököly házassági terveivel kapcsolatban: „Hála Istennek, hogy az gyermekek egészségben vadnak elég törődéssel hallom és olvasom az sok rendetlen hírt Julianka állapotja felől, az kegyelmed válasz tétele jó volna, de mások más választélt beszélnek, ahhoz képest írtam az előtt egy néhány nappal kegyelmednek, hogy rút dolog Juliankát árulni, úgy gondolom, az Isten lecsendesíti csakhamar az kurucokat, ezzel Istennek ajánlom Kegyelmedet. Költ Munkácson 7. februarii. (1680). Kegyelmednek szívből jót kíván Báthori Sofia. Idézi R. *Várkonyi Ágnes*: A fejedelem gyermekkorára (1676–1688). 2. javított, bővített kiadás. Bp. 2002. 123., a házassági tervről itt: 125.

testvérének, Zrínyi Jánosnak a raboskodása ügyében. Egy feltehetőleg 1691-ben írt Zrínyi Ilona-levél alapján a kutatás feltételezi, hogy Thököly és Zrínyi Ilona már 1677-ben tervezhették a házasságot.²⁴ Ezt azonban nagyon nehéz elfogadni, hiszen Zrínyi Ilona alig egyéves özvegyként, egyéves kisgyermekkel és még serdületlen kislánnyal nem valószínű, hogy a nála tizennégy évvel fiatalabb Thököly Imrével bármi-féle kapcsolatban lehetett. És arról sem szabad elfeledkezni, hogy Thököly – éppen az 1670-es évek végén – Teleki Annát jegyezte el. A házastársi hűséget erkölcsi kötelességként megélő Zrínyi Ilona nem léphetett kapcsolatba egy eljegyzett fiatalemberrel.

Zrínyi Ilona még 1681 őszén is arról ír Aeneas Caprara kassai generálisnak, hogy Thököly üzenet (!) neki – pedig akkorra már túl voltak a személyes találkozáson –, hogy „ha meg nem hallgatom, Isten s Kegyelmes Urunk eő Fölsége és az egész keresztény világ előtt én tartozom adni számot.”²⁵ A fellelhető levelek, amelyek alapján Zrínyi Ilona és Thököly Imre kapcsolatának alakulását nyomon követhetjük, nem igazolják a feltehetőleg 1691-ben Kinskynek írt levél tartalmát, amelyben Thököly öt évnyi várakozásról ejt szót. Sőt, az 1681-es levél alapján megkockáztatom, inkább azt sejtjük, hogy Thököly igényeivel nyomás alatt tartotta Zrínyi Ilonát.

Az 1682-ben megkötött házasság azonnal európai szenzáció lett, híre Angliáig is eljutott.²⁶ Politika és magánérdek, értelem és érzelem kibogozhatatlanul szövéődött össze ebben a házasságban. Zrínyi Ilona csak az uralkodó, I. Lipót engedélyével

²⁴ „Thököly Imrének öt évig kellett reám várnia, s mégsem estünk kétségbe.” Zrínyi Ilona levele Franz Ulrich Kinskynek, keltezés nélkül. Közli Takáts Sándor: Zrínyi Ilona Bécsben. In: *Új: Régi magyar nagyszonyok Vál.*, s. a. r. Réz Pál. H. n. [Bp.] 1982. 292. Takáts Sándor ezen tanulmánya először 1922-ben jelent meg a Régi idők, régi emberek című tanulmánygyűjteményében. Azóta többször is kiadták. Sajnálatos módon Takáts forrásait nem jegyzeteli, sokszor a dátumozást sem tartja fontosnak, ezért nem is közli azokat. Erre a levélre hivatkozva feltételezi R. Várkonyi Ágnes, hogy Thököly és Zrínyi Ilona kapcsolatának kezdetei 1677-re nyúlnak vissza. R. Várkonyi Á.: Zrínyi Ilona i. m. 126. Itt kell azt is megjegyeznünk, hogy Franz Ulrich Kinsky cseh főkancellár, akit Takáts az előbb említett tanulmányában Zrínyi Ilona támogatójának tart, valójában hivatalból, a Titkos Konferencia tagjaként, a külügyekkel és az erdélyi ügyekkel megbízott tanácsosként tartotta a kapcsolatot Zrínyi Ilonával. Zrínyi Ilona kizárólag latinul és csak Kinsky keresztül érintkezhetett az udvarral, valójában erős felügyelet alatt állt. Leveleit gyakorlatilag Kinsky ellenőrizte. Zrínyi Ilona ennek a felügyeletnek a tudatában fogalmazhatta leveleit. Minden szó, minden mondat egyszerre szólt az őt őrizet alatt tartó hatalomnak és a valóságos címzettnék. Kinsky erdélyi vonatkozásairól is lásd Jankovics József – Szörényi László: Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691). Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013) 692–721.

²⁵ Idézi R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekora i. m. 149.

²⁶ *The Amours of Count Teckeli, and the Lady Aurora Veronica de Serini*. Containing his first inducements to make war with the Emperour. Translated out of French. London 1686. Holdings Notes: General Reference Collection 1080.b.25. [Another copy.] Shelfmark(s): General Reference Collection 12511.de.24.(1.), General Reference Collection 1080.b.25. A kötet érdekessége, hogy Zrínyi Ilona nevét az ismeretlen szerző összecserélte húga, Zrínyi Veronika nevével. Mindemellett pontos információkkal rendelkezett magyarországi eseményekről. A történetet Wesselényi Ferenc nádor működésével kezdi, aki az 1664-es vasvári békét ellenezve igyekezett annak megváltoztatására bírni a császári politikát. A könyvben valós és fiktív elemek keverednek, pl. Wesselényi nádor saját fiának, Wesselényi Lászlónak igyekezett megszerezni Zrínyi Péter leányának kezét. A valós történelmi szereplők végig saját szerepüknek megfelelően, de gyakran fiktív környezetben mozognak. A történetet fiktív levelek, majd szerelmeseknek szóló szimbolikus tanácsok egészítik ki.

volt hajlandó egybekelni Thökölyvel. A bécsi udvarban – ahol a házasságok magától értetődő módon szolgálták a dinasztia politikai érdekeit – azt várhatták ettől a frigytől, hogy az egy évtizede forrongó magyarországi belpolitikai helyzetet stabilizálhatja. Thököly személyes ambíciói teljesültek, az 1681-es országgyűléssel együtt Magyarországon ismét helyreállhat a béke.

A magyarországi politikai közvélemény is a béke helyreállításának, a haza javára tett lépésnek tartotta az esküvőt. Gyöngyösi István, Wesselényi Ferenc egykori titkára szimbolikus költeményben ünnepelte Thököly Imrét és Zrínyi Ilonát, amelyben a házasság a béke megteremtőjeként nyert értelmet.²⁷

Háború vagy béke, ez a súlyos teher nehezedett Zrínyi Ilona vállára, hiszen minden forrás arra utal, hogy az ő döntésének következménye lehet a magyarországi belpolitikai helyzet stabilizálódása. Az Oszmán Birodalom háborús szándéka minden közép-európai politikus számára egyértelműen látszott, a fő kérdés már csak az volt: még a támadás megindulása előtt a csaknem másfél évtizedes háborús helyzetet fel lehet-e számolni Magyarországon?

Zrínyi Ilona meghajolt a politikai érvek előtt, de garanciákat akart és kapott is. Az természetes, hogy a házasság előkészítése során végig ragaszkodott az uralkodói engedélyhez, ami gyakorlatilag I. Lipót egyértelmű elvárásának a kifejezése volt. A házasság így a király akaratának a teljesítése, Zrínyi Ilona alattvalói hűségének bizonyítéka. Azonban ezt valamilyen formában kiegészítette Sobieski III. János lengyel király garanciája is, aki 1682 márciusában fogadta Zrínyi Ilonát. Az utazásról csak a Zrínyi Ilonának kiállított útlevél, valamint egy titkosírással írt levél tanúskodik. Az utazást a czeretochowai pálos kolostorba tett zárandoklattal leplezték, de a titkosított levél egyik részlete egyértelművé teszi a valós célt: „a 29(k) 25(i) 41(r) 10(á) 30(l) 33(n) 11(á) 30(l) kellett lenni”.²⁸ Amíg további dokumentumok nem kerülnek elő erről az utazásról és tárgyalásról, addig a házasság létrejöttében a lengyel szálát sem tudjuk pontosabban megismerni. Az azonban tény, hogy a lengyelországi út után felgyorsultak az események, és 1682. június 15-án Munkácson megtartották Thököly Imre és Zrínyi Ilona esküvőjét.

Zrínyi Ilona második házasságának belpolitikai háttere azonban még ennél is bonyolultabb. 1682. augusztus 9-én, alig két hónappal később Esterházy Pál elvette a nála huszonnégy évvel fiatalabb Thököly Évát.²⁹ A két házasság sok rokon vonást mutat. Mind a kettő egyértelműen politikai házasság volt, azzal a különbséggel, hogy míg Zrínyi Ilona özvegyként bizonyos mértékben és korlátok között ugyan, de képviselhetette saját és gyermekei érdekeit, addig a házassági életkort éppen

²⁷ *Gyöngyösi István: Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága.* In: Gyöngyösi István összes költeményei I–IV. Közzéteszi Badics Ferencz. (Régi magyar költők tára) Bp. 1914–1937. II. 229.

²⁸ *R. Várkonyi Á.: A fejedelem gyermekora* i. m. 163.

²⁹ *Bubics Zsigmond – Merényi Lajos: Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713.* (Magyar Történeti Életrajzok) Bp. 1895. 207.

elérő Thököly Évának nem volt választási lehetősége. Mind a két házasság felekezeti szempontból vegyes házasság volt, katolikus és protestáns vallású felek kerültek egymás mellé. Bár a kutatás még nem tárta fel teljesen e két párhuzamos házasság hátterét, azt sejtethetjük, hogy időzítésük és létrejöttük szorosan összekapcsolódott a kor politikai és társadalmi konfliktusaival. A nyilvánosság számára ezek a házasságok mind felekezeti, mind politikai szempontból az egyetértést, a katolikus és protestáns arisztokrácia egymással való megbékélését hirdethették. Gyöngyösi István korábban idézett elbeszélő költeménye Thököly Imre frigyével kapcsolatban nyíltan ki is mondta: a békét, a politikai és felekezeti csatározások befejezését várták tőle.

Míg Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága a szerelem politikai és felekezeti korlátokat is legyőző hatalmáról, addig Esterházy Pál és Thököly Éva frigye a házastársak egymás közötti konfliktusairól vált ismertté.³⁰

Mind II. Rákóczi György, mind pedig Thököly Imre házassága egy igen sok elemből álló társadalmi térben valósult meg. Henri Lefebvre elmélete szerint a társadalmi tér nem más, mint a társadalmi kapcsolatrendszerekben realizálódó „formák” együttese.³¹ Ebből következik, hogy a tér a társadalom számára nem egy adott keretrendszer, amelyet megtölt, hanem éppen fordítva, a társadalom hozza létre saját értékrendszere alapján. A társadalmi interakciókban jönnek létre és rögzülnek azok a szabályok, amelyek a tér használatáért és fenntartásáért felelnek. Lefebvre több kérdés köré csoportosította a társadalom és tér viszonyrendszerét fejtegető gondolatait. Ezek közül a számomra legfontosabbak, hogy: vajon a teret gyakorlatias társadalmi tevékenység alakítja, ahol az átformált tájnak (landscape), emlékműveknek vagy épületeknek jelentésük van; vagy elfoglalhatja-e a teret egy társadalmi csoport.³² A narrativista irányzathoz hasonló módon Lefebvre is különös hangsúlyt fektet a nyelv szerepére a társadalmi tér létrejöttében. „Minden nyelv térben helyeződik el [...], minden diszkurzus állít valamit egy térről”³³ – mondja Lefebvre.

³⁰ Esterházy Pál Árva várának ostroma után vitte magával a kiskorú Thököly lányokat, Katalint, Máriát és Évát. Már maga az átélés ostrom, az apa halála, testvérük, Imre menekülése olyan gyermekkori trauma volt a Thököly lányok számára, amely egész életükben meghatározó lehetett. R. Várkonyi Ágnes írja: „De tudták már ekkor is sokan, hogy a gyermekek sohasem voltak valójában engedelmes felnőttek, hanem bonyolult módon, belső világuk és környezetük törvényei szerint formálódott ki szellemük. Örökre velük marad, amit gyermekként megélték a maguk világa szerint, és felnőtt korukban is hatalmas erővel igazgatja cselekedeteiket.” Lásd R. Várkonyi Á.: A fejedelem gyermekora i. m. 290. Thököly Éva számára a nála jóval idősebb Esterházy Pál feltehetőleg mindig az a „katona” volt, aki felelős apja haláláért, a család romlásáért. Ez a gyermekkori élmény, a Thököly család szétesése – amelynek szeretetteljes életéről Keczer Ambrus naplója is beszámol – magyarázatot ad arra, hogy miért volt konfliktusokkal terhelt ez a házasság.

³¹ [...] even though space is neither a subject nor an object but rather a social reality – that is to say, a set of relations and forms”. *Henri Lefebvre: Production of Space*. Oxford–Cambridge (USA) 1991. 116.

³² Pl. „Do the space formed by practical-social activity, whether landscapes, monuments or buildings have meanings? Can the space occupied by a social group [...]?” *Lefebvre, H.: Production of Space* i. m. 131.

³³ „Every language located in a space. Every discourse says something about a space [...].” *Lefebvre, H.: Production of Space* i. m. 132.

A társadalmi tér a kommunikáció során a nyelv használatával, annak mind grammatikai, mind szimbolikus, elvont kifejezési eszközeinek alkalmazásával jön létre, ezért még a költészet eszközei is a társadalmi tér létrehozásában, „termelésében” játszanak szerepet.³⁴

Gyöngyösi Istvánnak a korszak jelentősebb házasságairól – (Széchy Mária és Wesselényi Ferenc, Lónyai Anna és Kemény János, Zrínyi Ilona és Thököly Imre) – írt elbeszélő költeményei a házasságok létrejöttének körülményeit állítják a művek középpontjába, éppen ezért vesznek részt az arisztokrácia saját tereinek és térhasználatának a létrehozásában. Egy adott társadalom által létrehozott tér számos, a társadalom rétegződését, struktúráját leképező terek hálózatából áll. A házassági tér ezek egyike, amely éppen a társadalmak egyik legősbibb szervező egységét, a házasságot foglalja keretbe. Gyöngyösi elbeszélő költeményei azért is különlegesek, mert sikeresen tüntetik el a határvonalat a magánélet és közélet, a családi és a nyilvános szféra között. Munkáiban a legnagyobb nyilvánosságot a magánélet legintimebb területe, a szerelem kapja.³⁵

Gyöngyösi a költeményeiben bátran ír a szerelemről, annak hatalmáról, míg II. Rákóczi Györgynek Báthory Zsófia iránti szerelméről Szalárdi János, Kemény János és a már korábban idézett családi levelek szólnak; Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságát II. Rákóczi Ferenc és az utókor történetírói is a szerelemmel magyarázták. Mindezek alapján azt gondolhatnánk, hogy a kora újkori magyar társadalom számára a szerelem a nyilvánosságban, a publikus térben teljesen elfogadott volt. Nyíltan lehetett róla beszélni, következmények nélkül lehetett bevallani, a társadalom már-már a modernitás érzelmkultúrájával rendelkezve tolerálta a szerelmesek cselekedeteit. Ez azonban nem igaz. A valóságban a szerelem nem tartozott a megtűrt társadalmi viselkedésformák közé. Jankovics József és Kőszeghy Péter 17. századi periratokkal bizonyítják, hogy szerelmes levelek írása, olvasása, egyáltalán birtoklása az erkölcsöt sértő tevékenységek közé tartozott, és bírósági eljárás során a főbb vádpontok közé illesztették.³⁶ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kora újkori társadalmunk nem ismerte volna a szerelmet. Ismerte, de mindent megtett,

³⁴ Uo. 136.

³⁵ Lónyai Anna és Kemény János házasságáról lásd *Gyöngyösi István*: Porából megelégedett Főnix avagy Kemény János emlékezete. S. a. r. Jankovics József – Nyerges Judit. (Régi Magyar Könyvtár. Források 10.) Bp. 1999. Gyöngyösi István költészetéről bővebben lásd *Uő*: Márssal társalkodó i. m.; *Uő*: Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága i. m.; *Uő*: Rózsakoszorú. Jegyz., utószó. Jankovics József. (Régi Magyar Könyvtár. Források 12.) Bp. 2002.; *Uő*: Csalárd Cupidó – Proserpina elragadtatása – Cuma városában építtetett Dédalus temploma – Héroida. Fordítások. S. a. r. Jankovics József – Nyerges Judit. (Régi Magyar Könyvtár. Források 13.) Bp. 2003.; *Jankovics József: Ex Occidente ... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai. Tanulmányok.* (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 3.) Bp. 1999.; Gyöngyösi István levelei és iratai. Szerk. Jankovics József – Nyerges Judit – Tusor Péter. (Régi Magyar Könyvtár. Források 15.) Bp. 2017.

³⁶ *Jankovics József – Kőszeghy Péter: Szeretők és házastársak. Misszilisek a szerelemről – esettanulmányok.* Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XXI. Fasc. 2. (2017) 188–213.

hogy a magánélet szféráján belül tartsa, és az véletlenül se érintkezzen a nyilvánossággal. Még a szerelmes levelekben – nem a házastársi szeretetet kifejező hitvesi levelezésekről van szó, amelyeket szép számmal publikált már mind az irodalomtörténet, mind a történetírás – is kifejezetten kéri a levél titokban tartását vagy megsemmisítését: „Kegyelmed ez levelet senki kezibe ne adja.”³⁷

A II. Rákóczi György vagy éppen Thököly Imre házasságával kapcsolatban emlegetett szerelem a virtuális társadalmi térben kifejezhető szerelem, amely alkalmas volt arra, hogy az ahhoz kapcsolható metaforák segítségével közvetítse a kitartás, hűség, leleményesség, elkötelezettség vagy éppen a bátorság erényét a főúri társadalom számára. Már R. Várkonyi Ágnes is felvetette – Thaly Kálmánt is kiigazítva egyben –, hogy a 17. század értelmezésében Vénusz, a „nagy mozgató és irányító, a szépség és szerelem, a méltóság megtestesítője, istennő”.³⁸ Csupa olyan érték, amely a társadalom elitje számára példaértékű és követendő. Az ezt kifejező szerelem természetesen nem a magánélet, hanem éppen ellenkezőleg, a nyilvánosság szimbolikus tereihez kapcsolódik, pontosabban ennek a térnek a létrehozásában játszik fontos szerepet. Ez a magyarázata annak, hogy sem I. Rákóczi György nem idegenkedett attól, hogy fiának és örökösének, II. Györgynek a család által választott jövőbeli felesége iránti rajongását hangsúlyozza, és Gyöngyösi István is ezért írhatott bátran Wesselényi Ferenc, Kemény János és Thököly Imre szerelméről. A főrangú arisztokrácia házassági szokásait keretbe foglaló virtuális társadalmi térnek a felépülését és használatát figyelhetjük meg, amelyben kiemelt szerepet kapott az idealizált szerelem-kultusz.³⁹ Ennek a szerelem-kultusznak fontos szerepe volt az egyébként zárt tér megnyitásában. Gyöngyösi elbeszélő költeményei eljuthattak azokhoz a társadalmi csoportokhoz is, amelyeknek a képviselői ebben az arisztokrata társadalmi térben nem jelenhettek meg. Thököly Imre házasságának története, ahogy már korábban Wesselényi Ferencé is, előbb francia, majd angol nyelven is megjelenve bevonult a korszak szerelmes regényeit olvasó európai olvasóközönség, értelmiség és társadalmi elit olvasmányai közé.⁴⁰

³⁷ A Telegdi Katának tulajdonított, részben rimes prózában is írt levél záradéka. Idézi *Jankovics J. – Kőszeghy P.: Szeretők és házastársak* i. m. 188. A levélről lásd *Jankovics József – Kőszeghy Péter: Telegdy Kata verses levele*. In: Erdély reneszánsza I–II. Szerk. Gábor Csilla – Luffy Katalin – Sipos Gábor. Kolozsvár 2009. I. 118–140.

³⁸ *R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénusz*. Bp. 1987. 103. A szerelem „abstrakciójáról” lásd *Fülep Imre: Gyöngyösi István*. Egyetemes Philológiai Közlöny 13. (1889) 1. sz. 83–127.

³⁹ Mindezt legteljesebben Balassi Bálint költészetével kapcsolatban az irodalomtörténet-írás már korábban is jelezte. *Szentmártoni Szabó Géza: Balassi kötetkompozíciójának rejtelméi*. Irodalomtörténeti Közlemények 103. (1999) 642.; *Kőszeghy Péter: Balassi Bálint*. Magyar Amphión. Bp. 2014.; *Vadai István: Párhuzamos életrajzok*. Irodalomtörténeti Közlemények 119. (2015) 820–858.

⁴⁰ *The Amours of Count Teckeli and the Lady Aurora* Veronica de Serini. Containing his first inducements to make war with the Emperour [...]. Translated out of French. London 1686.; *Jean de Laboureur: Historie des Amours du Comte et de la Comtesse Vesseleny*, 1646.

Arisztokrata házasság mint virtuális társadalmi tér

A lefebvre-i társadalmi tér „termelése”, létrehozása mára elfogadott elmélet a társadalomtudományokban. „Ha elfogadjuk, hogy a tér nem abszolút entitás, hanem társadalmilag konstruált relacionális háló, működő rendszer/struktúra, akkor tág lehetőség nyílik arra, hogy különféle társadalomelméleti koncepciókhoz rokonítsuk a fogalmat” – állítja Faragó László.⁴¹ A kora újkorral foglalkozó jelenkori magyar történetírás azonban még alig reflektált a modern térelméletek társadalomtudományi felvetéseire, pedig véleményem szerint számos társadalomtörténeti probléma (például egyes társadalmi csoportok kialakulása, egy adott társadalmi csoporton belüli generációk közötti kapcsolatrendszerek vizsgálata, a társadalom hálózati kapcsolatainak a működése, ideértve a női és férfi társadalmi hálózatokat is) nem vizsgálható eredményesen a társadalmi terek létrejöttének, termelődésének és működésének ismerete nélkül.

A kora újkori magyarországi főrangú arisztokrácia házasságai jól definiálható, zárt társadalmi térben valósultak meg, legyen szó épített (rezidencia) vagy virtuális (udvar) térről. Ez a tér meghatározott keretek között kapcsolódott egyéb térkonstrukciókhoz, mint például kulturális tér, vallási vagy felekezeti, politikai és gazdasági terek. De ilyen térkonstrukciónak tarthatjuk a magánélet és a nyilvánosság tereit is. Ezeknek a térkonstrukciónak az érintkezése biztosította azt az egyensúlyt, amely a magyar főrangú arisztokrácia házassági és ezzel együtt társadalmi terének fenntartását szolgálta.

További kutatásokra vár az a kérdés, hogy ez a társadalmi tér mennyiben volt autopoietikus (önfenntartó) zárt rendszer. A magyar arisztokrácia által létrehozott társadalmi teret akkor nevezhetjük önfenntartó zárt rendszernek, ha a rendszerre jellemző műveletek – jelen esetben a házassági rituálék és szertartások, ideértve a házasság előkészítését, a követett viselkedési normákat (szerelem-kultusz) – nem lépnek ki belőle, illetve más rendszerre jellemző műveletek nem lépnek be, ezáltal a rendszer saját műveleteivel folyamatosan saját magát alkotja újra.⁴² A Faragó László által összefoglalt és leírt (luhmanni) társadalomelméleti rendszert⁴³ és a lefebvre-i térelméletet a kommunikáció kapcsolja össze. Mind a kettőben közös, hogy alapja a kommunikáció és ezzel együtt a nyelv a maga grammatikai és szimbolikus jelképrendszerével. Jankovics József és Kőszeghy Péter megállapította, hogy az általuk tanulmányozott szerelmes levelek nyelve nem költői lelemény, hanem a magyar nyelv közös öröksége: „A jelenleg ismert, csekély számú magyar szerelmes levél között szinte nincs olyan, amelynek egy-egy fordulata, szóhasználata ne emlékeztetne Balassira, szerelmes leveleire/verseire. Mivel elég valószínűtlen, hogy

⁴¹ Faragó László: Autopoietikus (társadalmi) terek koncepciója. *Tér és Társadalom* 31. (2017) 1. sz. 8.

⁴² Uo. 11.

⁴³ Uo. 12.

mindegyik levélíró egy-egy Balassa-kódexet őrzött volna a fiókjában, ez csak azzal magyarázható, hogy a szerelem szolgálatába állított retorizált nyelv nem Balassi találmánya, hanem olyan közkinccs, amelyből mindenki merít.⁴⁴ Viszont ennek a retorizált nyelvnek komoly szerepe volt annak a térnek és autopoietikus rendszernek a létrejöttében, amely az arisztokrácia házasságainak társadalmi terét jelentette.

A magyar arisztokrácia házasságait kijelölő társadalmi tér létrehozásában a nyelv mellett, illetve azzal együtt szerepe volt azoknak a kulturális szokásoknak – leánynézés, kézfogó, a menyasszony kiadása stb. –, amelyek egyaránt kifejezték a házasságnak a társadalomban betöltött szerepét, a családok rangját, az egyéneknek a közösségen, társadalmi csoporton belüli helyét. Olyan kulturális hagyományokról van szó, amelyek a társadalom identitásának, esetünkben a magyar arisztokrácia identitásának a részét képezik. Mindezt egyazon társadalmi tér keretein belül vizsgálva egyszerre tanulmányozhatjuk ezeknek a tradícióknak a továbbélését és változását. Az adott rendszeren belül a változások egyszerre utalnak az arisztokrácia és a társadalom fejlődésére. A társadalmi tér változásai pedig a társadalom kommunikációs képességének és eszköztárának a fejlődését jelzik.

MARRIAGE AND THE PUBLIC SPHERE IN SEVENTEENTH-CENTURY HUNGARY – AN ANALYSIS OF SOCIAL SPACE

By Gábor Várkonyi

SUMMARY

The paper explores early modern aristocratic marriages in Hungary from the perspective of Henri Lefebvre's theory of public space. Public space is a social construct that reflects the mentality of society. The marriages of early modern aristocracy were made in a virtual space which, given some conditions and rules, was open to the public. The paper examines the use of the theory of social space in social historical research through an analysis of the marriages of György II Rákóczi and Zsófia Báthory, and Imre Thököly and Ilona Zrínyi. Alongside the theory of Lefebvre, the paper also draws on the theory by László Faragó about the validity of autopoietic spaces, and argues for further research in order to see more clearly how Hungarian society's use of space influenced its own development.

⁴⁴ *Jankovics J. – Kőszeghy P.: Szeretők és házastársak i. m.192.*